

Павло Ямпонець

РІВЕНЬ ТА СКЛАД ХАРЧУВАННЯ РОБІТНИКІВ ДЕРЖАВНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ В 20-і РОКИ XX СТОЛІТТЯ: ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ

У статті досліджується питання енергетичного рівня та якісного складу харчування як одного з найважливіших показників добробуту робітників державної промисловості України в 20-і роки XX століття. На підставі аналізу статистичних джерел та монографічної літератури підкреслюється факт недостатнього вивчення цієї проблеми. Застосувавши порівняльну характеристику, автор побудував динамічний ряд змін у рівні харчування робітників окремих виробничих галузей та населених пунктів республіки, з'ясував вплив витрат на харчування на формування структури робочого бюджету, а також оцінив рівень та склад харчування через порівняння із фізіологічними нормами та довоєнними даними 1913 р.

Ключові слова: харчування; робітники державної промисловості; бюджет; вартість бюджетного набору; фізіологічні норми.

Актуальність теми. Суттєвим фактором, що визначає матеріальне становище громадян, є енергетичний рівень та якісний склад їх харчування.

Оцінка стану матеріального забезпечення трудящих завжди тісно пов'язана не тільки зі станом їх прибутків, але і з вивченням видатків, тобто з дослідженням бюджетів населення. Головною структурною частиною видаткової статті бюджету є витрати на харчування. Саме стан харчування найчутливіше характеризує рівень життя населення взагалі. Питання вартості харчування, його питомої ваги у видатковому бюджеті робітників, відношення цього показника до прибутків взагалі та заробітної плати зокрема майже не знайшли висвітлення у працях науковців. До того ж у роки радянської влади інформація про харчування робітників промисловості України періоду непу досить часто замовчувалась або відверто фальсифікувалась. І дотепер нема жодної узагальнюючої історичної наукової праці, яка була б присвячена вивченню рівня та стану харчування населення УСРР в 20-і роки XX століття.

Мета дослідження. На основі вивчення та узагальнення архівних і статистичних джерел, наукових публікацій здійснити комплексний динамічний аналіз енергетичного рівня та якісного складу харчування робітників державної промисловості України в роки непу.

Завдання дослідження.

- проаналізувати стан висвітлення проблеми, узагальнити історичні надбання;
- дослідити енергетичний рівень, якісний склад харчування робітників державної промисловості України у великих, середніх і малих містах (за кількістю мешканців) та за головними галузями промисловості республіки в межах трьох хронологічних періодів: 1921-1923 рр., 1924-1927 рр., 1928-1929 рр.;
- провести порівняльний аналіз обсягів споживання в розрізі основних груп продуктів харчування рослинного і тваринного походження з фізіологічними

© Ямпонець Павло Віталійович – старший викладач Чернігівської філії Рівненського інституту слов'янознавства КСУ.

нормами та оцінити рівень і склад харчування через зіставлення із довоєнним рівнем 1913 р.

Історіографія.

У роботі І. Дубинської вперше в українській історіографії було здійснено спробу проаналізувати енергетичний рівень харчування і порівняти його з рівнем заробітків трудящих [9]. Безперечно, дані автора цікаві, однак страждають вузькорегіональністю і не дають уявлення про стан харчування робітників у межах усієї України. Більшу цінність для дослідника проблеми являють пізніші роботи І. Дубинської, де були подані дані про зміни в бюджетних ресурсах та їх структурних елементах у цілому по республіці, а також у розрізі окремих промислових виробництв, проведена детальна характеристика обсягів споживання продуктів харчування та його якісного складу [10;11]. За тією ж структурою, що і І. Дубинська, провели своє дослідження рівня харчування київських робітників у 1923 році І. Горелик та І. Ліпкес [6]. Зміни в рівні харчування розглядалися авторами за професійним складом робітників з постійним порівнянням з довоєнним рівнем. Суттєвими недоліками цієї роботи можна вважати вузькорегіональність розгляду проблеми. В цьому ж зв'язку робота М. Буяновера теж розглядає обсяги споживання лише на прикладі Донбасу [2]. Особливу цінність для дослідника проблеми являє робота І. Дубинської, видана у 1928 році, яка була, по суті, квінтесенцією всіх попередніх її праць [12]. Автор зробила детальний аналіз ролі харчування у видатковій частині бюджету робітників УСРР з 1920 по 1927 рік. Дуже багато уваги І. Дубинська приділила висвітленню питання про якісний склад харчування та його раціон. Особливим здобутком роботи було те, що заробітна плата, ціни, обсяги споживання продовольчих та промислових товарів розглядалися автором у контексті їх впливу на рівень життя трудящих. Значний інтерес представляє також робота відомого економіста Г. Полляка, де поданий динамічний аналіз бюджету робітників за період від 1922 до 1927 року [16]. Автор охарактеризував ціни та їх вплив на видаткову частину бюджету і зокрема головну його частину – харчування. Були також зібрані дані про енергетичний рівень харчування в порівнянні з довоєнним. На жаль, динамічні показники по харчуванню подані в середньому по СРСР, щодо українських робітників і рівня їхнього харчування, то автор оперує інформацією лише в межах Донбасу і тільки за 1923 та 1924 роки. Як вважає економіст Г. Полляк, для проведення динамічного аналізу всіх показників матеріального рівня на основі бюджетних обстежень, у тому числі витрат на харчування, треба брати за базовий період грудень 1922 року [16, с.11]. Однак ми не згодні з цією думкою, бо, по-перше, вона випадає з динамічних рядів 1921-1922 років, по-друге, заробітна плата в грудні була значно більшою у зв'язку з передсвятковими виплатами, тому ця база не може достовірно відобразити характер динамічних змін бюджетних ресурсів взагалі, а також їх структурних складових частин, у тому числі витрат на харчування.

Чи не єдиною роботою, яка цілком присвячена питанню харчування робітників республіки, була праця В. Нифонтова [14]. Автор висвітлив рівень та обсяги споживання продуктів харчування та його якісний склад як по СРСР, так і по Україні. Вдалим був порівняльний аналіз споживання основних поживних речовин (білків, жирів та вуглеводів) із фізіологічними нормами, що дало змогу прослідкувати за якісними змінами в харчуванні.

У 50-х – 60-х роках не вийшло жодної статті, не говорячи вже про монографії, де б проблема харчування робітників УСРР у 20-і роки отримала більш-менш повне висвітлення. В загальних працях з історії народного господарства та історії робітничого класу є лише епізодичні згадки про харчування, і це при тому, що в них були цілі розділи, присвячені матеріальному становищу трудящих [7;13;23]. Так, К.Шиян обмежився лише згадкою, що з 1921 по 1925 рік збільшилося споживання цукру. Г.Діденко говорить лише про видатки на харчування за один 1925 рік, не подаючи порівняння з попередніми роками, а А. Матюгін зовсім відмовився від аналізу обсягів споживання харчових продуктів у межах України.

Ігнорування проблеми харчування або ілюстративне відображення в роботах істориків та економістів післявоєнних десятиріч продовжується і донині. Деяким винятком на цьому тлі є праця М. Бойка, де автор говорить про можливість всебічного вивчення харчування робітників у 20-і роки шляхом ґрунтового аналізу бюджетних обстежень [1].

Питома вага заробітної плати в прибутках та витрат на харчування у видатках робітничого бюджету у 1920-1923 рр. вказує на те, що відсоток заробітної плати в прибутковому бюджеті збільшився з 37,5% у 1920 році до 76,3% у 1923 році, а витрати на харчування навпаки зменшилися з 70,1% у 1920 році до 36,5% у 1923 році [11, с. 32,35; 19, с. 281, 282]. Треба підкреслити, що бюджет робітників у 1920 році був дуже напружений через незначну частку заробітної плати в загальній сумі прибутків. Тому робітники змушені були поповнювати свій прибутковий бюджет за рахунок продажу власних речей, ведення підсобного господарства і т.д., що разом навіть перевищувало питому вагу заробітної плати. Найвищий відсоток заробітної плати у прибутках робітників зафіксовано в 1923 р. по гірничому виробництву – 84,8%, у них же найменші витрати на харчування – 30,3%. Найнижчий відсоток заробітків мав місце у 1923 році у харчовиків 52,3%, проте найвищий відсоток витрат на харчування – 48,1% [11, с. 33, 38]. У даному випадку цю закономірність можна пояснити дією закону Енгеля, суть якого полягає в тому, що розмір прибутків бюджету перебуває у зворотній залежності з видатками на харчування. Енгель також вважав, що саме питома вага витрат на харчування є найточнішим показником рівня життя населення. Однак дослідження встановило, що тільки рослинне харчування виправдовує положення Енгеля, яке він переніс на все харчування. Окремо зазначимо, що саме у 1920-1923 роках харчування населення міст УСРР складалося в основному із продуктів рослинного походження, які давали до 91,3% усіх калорій добового раціону у 1920 році, 87,5% – у 1922 р. та 85,8% – у 1923 р. [14, с. 27, 54; 17, с. 12; 18, с. 28; 23, с. 20]. Таким чином, закон Енгеля нами застосовано правильно.

Беручи до уваги деякі особливості харчування населення українських міст, вітчизняними дослідниками для розрахунків та аналізу калорійності та хімічного складу добового раціону було взято таку кількість основних поживних речовин на одного дорослого їдця: 100 грамів білків, 60 грамів жирів та 510 грамів вуглеводів, що разом дають 3059 калорій [14, с. 39]. Окремо треба звернути увагу на те, що при обстеженні стану харчування доводиться мати справу з цілими сім'ями, члени яких за віком та статтю різні, а отже, сім'ї мали різний рівень споживання. У зв'язку з цим було введено умовну споживчу одиницю – їдця (дорослий працездатний чоловік віком від 18 до 59 років), до якої прирівнювали усі інші категорії (немовлята, жінки, люди похилого віку). Звичайно, що таке спрощення мало суттєві недоліки. Так, І. Дубинська вважає, що споживчий масштаб "їдець" зменшує необхідну норму білків та енергії, тому що показник не досить точний [10, с. 54]. Однак альтернативи цьому еквівалентові так і не було запропоновано, тому і ми змушені користуватися саме ним. До кінця 1922 року середня кількість теплової енергії, яку одержували від їжі робітники української промисловості, була недостатньою навіть для виконання помірної роботи, не кажучи вже про важку. Показник калорійності особливо знизився в лютому 1922 року і становив 70% фізіологічного мінімуму [14, с. 27; 16, с. 11, 51].

Цей час можна вважати апогеєм голоду після неврожаю 1921 року. Але навіть краший за врожайністю 1920 рік теж не дав трудящим належного рівня енергетичного забезпечення. Так, за перше півріччя 1921 року робітники важкої індустрії одержували менше 2000 калорій в добовому раціоні [1, с. 119]. Тільки на початку 1923 року енергетичний рівень добового харчування робітників досяг фізіологічного мінімуму, а до кінця року на 24,5% перевищив його [7, с. 238; 16, с. 11, 51]. Щоб мати точніше уявлення про калорійність харчування трудящих республіки, порівняємо цей показник з енергетичним рівнем 1913 року. Харчування промислових робітників у 1920-1922 роках за енергетичною цінністю було значно

меншим, ніж у довоєнний час. У розрізі населених пунктів енергетичний рівень харчування у великих містах знизився до 66% довоєнного рівня, у середніх – до 88%, у малих – до 79% [16, с. 11, 51; 17, с. 13]. Серед великих міст у добовому раціоні більше калорій мали робітники Києва. Значно гіршим у цьому відношенні було становище трудящих Катеринослава. У 1920 році калорійність їхньої їжі становила 66% до фізіологічної норми [15, с. 23; 17, с. 13]. Трохи в кращому становищі були робітники середніх міст. Так, у Чернігові в 1920-1921 роках калорійність добового раціону становила 2623 і 2905, таким чином, не набагато відставала від фізіологічного мінімуму [15, с. 26; 22, арк. 21]. Найнижчий енергетичний рівень харчування трудящих республіки по відношенню до норми 1913 року був зафіксований у першій половині 1922 року, коли він становив 66,7% [14, с. 17]. Тільки наприкінці 1923 року калорійність добового раціону досягла довоєнного рівня, а по деяких галузях виробництва навіть перевищила його. Так, гірники та хіміки мали калорійність харчування відповідно на 15,8 та 24,1% вищу за рівень 1913 року [12, с. 95]. Трохи не досягли норми 1913 року тільки металурги та харчовики. Щодо якості харчування, то при аналізі калорійності вона оцінюється через співвідношення в загальній енергетичній масі їжі калорій рослинного та тваринного походжень. Однак, як вважає економіст В. Ніфонтов, "такій методиці оцінки якості харчування притаманна значна умовність" [14, с. 27, 34]. Ми в головному з ним згодні і вважаємо, що доцільніше проводити аналіз даних, розділивши дві основні групи на менші, а останні – на окремі продукти. Але щоб визначити загальні закономірності і особливості змін в якості харчування робітників, почнемо свій аналіз саме з розподілу усіх продуктів на дві великі групи – рослинного та тваринного походження. За період з 1920 по 1923 рік харчування трудящих республіки поступово ставало повноціннішим та збалансованішим саме за рахунок збільшення споживання високоякісних продуктів тваринного походження. Так, якщо в лютому 1920 року калорій тваринного походження в добовому раціоні трудящих було 174, то вже у листопаді 1923 року – 332. [11, с. 32, 40; 20, с. 283]. Щодо місячного раціону, то в 1920 році на одного їдця припадало 140,8 фунта продуктів рослинного і 8,82 фунта тваринного походження, а в 1923 році ці показники відповідно становили 150,3 та 21,6 фунта [15, с.28; 16, с.43; 20, с.284]. Як бачимо, споживання продуктів першої групи за період дослідження збільшилося лише на 6,7%, у той час, як споживання продуктів тваринного походження більш ніж удвічі [14, с. 35; 20, с. 283]. Скорочення споживання продуктів рослинного походження відбувалося за рахунок зменшення в місячному раціоні саме хліба, житнього борошна та круп, що становило на кінець 1923 року проти 1922 року 1,5-2 рази [12, с. 93]. Споживання ж продуктів тваринного походження збільшилося в результаті зростання споживання м'яса. Так, у 1923 році порівняно з 1920 роком споживання м'яса зросло на 88,1%, молока – на 243%, яєць – на 66% [16, с. 68, 70]. Однак, незважаючи на це, група продуктів рослинного походження завжди за обсягами значно переважала групу товарів тваринного походження. Головне місце в харчуванні трудящих УСРР у 1920 – 1921 роках займала група хлібних продуктів, на долю якої в 1920 році припадало в середньому 66% калорій добового раціону, в тому числі у населення великих міст – 68%, середніх – 62%, малих – 71% [17, с. 18]. До групи хлібних продуктів належали: хліб печений, борошно, крупи та бобові. Хліб разом з борошном давав трудящим 78% калорій від усієї групи хлібних товарів, у той час як на долю круп припадало 20%, а бобових – лише 2% [8, с. 13; 15, с. 29]. Виходячи з цього, розглянемо детальніше споживання хліба у 1920 – 1923 роках. Спочатку необхідно звернути увагу на те, що споживання хлібних продуктів взагалі та хліба зокрема відрізняється стабільністю протягом періоду дослідження. Так, у 1923 році порівняно з 1920-им споживання хліба робітниками зменшилося лише на 1% [11, с. 32, 40; 15, с. 35]. Однак при аналізі споживання конкретних продуктів хлібної групи виявляється, що за цей час відбулося зменшення споживання хліба та борошна, вироблених з жита, в 2 рази і збільшення споживання хліба та борошна

пшеничного в 4 рази [11, с. 37]. У цілому в місячному раціоні робітника в 1922 році на хліб припадало 45,7%, у 1923 році – 41,9% від всіх спожитих продуктів харчування [14, с. 49, 52]. Уся ж група продуктів рослинного походження займала в раціоні робітника в 1922 році 89,8%, а в 1923 році – 85,8% [14, с. 45; 16, с. 61]. В цей же час відсоток продуктів тваринного походження становив відповідно 8,8% та 12,3% від загального обсягу споживання [11, с. 40; 14, с. 50]. Друге місце за розмірами споживання займала картопля. В 1922 році відсоток її споживання становив 18,2% у місячному споживанні продуктів харчування робітничим класом, а в 1923 році збільшився до 26,1% [11, с. 32; 12, с. 94; 16, с. 62].

Щодо продуктів тваринного походження і зокрема м'яса, то вони займали в раціоні робітників дуже незначне місце. У 1922 році робітники споживали в середньому всього 2%, а в 1923 році лише 4,5% на місяць [21, с. 20, 23]. Таким чином, оцінюючи загальний стан місячного раціону харчування робітників, необхідно зазначити, що за 1921-1923 роки він відрізнявся одноманітним, в головному хлібно-овочевим складом. Незважаючи на значне збільшення в раціоні трудящих високоякісних продуктів тваринного походження, їх споживання все ж таки було недостатнім, а саме на кінець 1923 року в 10 разів менше фізіологічної норми. [16, с. 35].

Завершуючи аналіз стану харчування робітників республіки, ми можемо констатувати, що його енергетичний рівень протягом 1920 – 1922 років не забезпечував у переважній більшості відновлення фізичних сил трудящих, а сприяв лише підтриманню життя. Тільки з другої половини 1923 року калорійність досягла фізіологічної норми і навіть почала перевищувати рівень 1913 року, що може говорити про її задовільний стан на той час. Однак якість харчування на кінець 1923 року була незадовільна. Необхідної пропорції між споживанням продуктів рослинного і тваринного походження досягти так і не вдалося.

На загальному тлі позитивних зрушень, що сталися протягом 1924-1927 років у динаміці роздрібних цін та рівні заробітків трудящих, відбулися кардинальні зміни в структурі бюджету міського населення УСРР і перш за все його видаткової частини, зокрема витрат на харчування. Темпи зростання заробітків робітників промисловості республіки випереджали темпи підвищення видатків на харчування, що можна вважати позитивним фактором, який свідчить про оздоровлення бюджету трудящих. Витрати на харчування в цей же час перебували на відносно стабільному рівні, не відрізняючись значними коливаннями, і, що головне, мали помітну тенденцію до зменшення. Так, якщо в січні 1925 року робітники витрачали на харчі 33,5% свого заробітку, то в жовтні 1927 року – 27,3% [3, с. 84, 85; 5, с. 32; 12, с. 33]. Іншими словами, у 1927 році робітники витрачали на харчування трохи більше четвертої частини від загальної суми заробленого. Згадаємо, що наприкінці 1922 року цей показник дорівнював 50% [13, с. 168; 16, с. 37].

Позитивні зрушення в бюджеті трудящих вплинули на кількісний та якісний склад їх харчування. Калорійність їжі, що відображає кількісний стан харчування протягом 1924-1927 років, була значно вищою у робітників, ніж у базовому 1913 році. Однак якісний склад харчування і перш за все вміст білків у раціоні перевищував довоєнний рівень тільки з 1926 року.

Питома ж вага білків тваринного походження в їжі робітників республіки у 1926-1927 роках переважала рівень 1913 року на 20,4-31% [4, с. 124; 5, с. 32; 12, с. 33; 16, с. 36]. Перевищення споживання жирів у цей же час становило 44%-52% [4, с.83; 5, с.34]. При цьому кількість вуглеводів мала постійну тенденцію до зниження починаючи з 1925 року в порівнянні з 1913 роком, що пояснювалось зменшенням у раціоні харчування картоплі та хліба. Взагалі треба зазначити, що енергетичний рівень та хімічний склад їжі робітників української промисловості за 1924-1927 роки значно перевищував і показники фізіологічного мінімуму. Показники калорійності харчування у 1924 році були більшими порівняно з фізіологічним мінімумом на 20,3%, у 1925 році – на 11,2%, 1926-ому на – 16,4%, а

у 1927 році на – 18% [3, с. 84-85; 4, с. 82; 5, с. 32; 19, с. 54-55]. Як ми вже зазначали раніше, загальним показником якості є співвідношення вмісту тваринних та рослинних білків у їжі, яке відповідно до фізіологічної норми повинно дорівнювати відношенню 1:2 [16, с. 36-37]. У 1925-1927 роках воно було перевершене на користь білків тваринного походження. При нормі 35% тваринних білків у добовому раціоні 1925 року вони становили 39,5%, у 1926 році – 41,0%, а у 1927 році – 43,3% [4, с. 82; 5, с. 32; 12, с. 33; 16, с. 36]. Важливе значення для оцінки якості харчування має також зіставлення кількості тваринних жирів із загальним вмістом вуглеводів у добовому раціоні трудящих, яке повинно відповідати відношенню 1:10 [16, с. 35, 37].

Цей фізіологічний рівень був досягнутий робітниками української промисловості у 1926-1927 роках. Таким чином, стан харчування робітничого класу у 1925-1927 роках був на високому рівні, а також відрізнявся значно кращим якісним складом, показники якого були вищими як за фізіологічний, так і за рівень 1913 року.

Позитивні зрушення у стані харчування робітників чітко відобразилися в поліпшенні місячного раціону споживання окремих продуктів. Так, споживання яєць зросло у 1927 році на 288%, вершкового масла на – 65,8%, молока – на 22,6%, м'яса та м'ясних продуктів на – 20,7% проти 1924 року [8, с. 13; 18, с. 48; 19, с. 260; 20, с. 260]. Зменшилася кількість хліба, картоплі та рослинної олії. Навпаки споживання цукру у 1927 році значно зросло, перевищивши цей показник 1924 року на 28,4% [19, с. 293, 294].

Безперечним є той факт, що чим вищий прибуток сім'ї, тим кращий стан її харчування взагалі, та значно вищий рівень споживання саме високоякісних продуктів тваринного походження. Так, найбільш матеріально забезпечені сім'ї, де річні видатки на дорослого їдця становили більше 728 карбованців, споживали у 1927 році майже в 7 разів більше вершкового масла, в 4 рази більше яєць, у 2 рази більше молока та цукру, ніж сім'ї з найменшими видатками (до 320 крб.) на рік [12, с. 56; 16, с. 37; 19, с. 294]. Хоча кількість робітників з високою заробітною платою (більше 150 крб. на місяць) зросла у 1927 році у 23 рази проти 1924 року, але в загальній кількості працюючих ця група становила всього 4,9%, тому загальний стан харчування визначався іншою групою із середнім заробітком від 60 до 100 карбованців, що становила 45,6% від усіх робітників, зайнятих у державній промисловості [3, с. 84, 86; 4, с. 27, 40; 5, с. 82; 19, с. 284; 20, с. 259]. Раціон харчування цієї групи відрізнявся від стану харчування найменш оплачуваної групи також значно вищим вмістом саме високоякісних продуктів тваринного походження, відсоток калорій яких був на 10-20% більший [12, с. 56; 19, с. 268, 279].

Розглянемо детальніше споживання окремих продуктів у розрізі промислових виробництв, а саме кам'яновугільного та металообробного, де зосереджувалась переважна більшість (49,1%) робітничого класу УСРР [8, с. 13]. Зокрема, для раціону харчування робітників кам'яновугільного виробництва характерні типові для всієї промисловості республіки поліпшення якості харчування, що проявились у зменшенні споживання продуктів рослинного походження та збільшенні в раціоні високоякісних тваринних продуктів.

Так, споживання житнього хліба гірниками зменшилося у 1927 році на 66,5%, картоплі – на 9,7%, рослинної олії – на 8,2%. Одночасно дуже інтенсивно зросло споживання свинини – на 334,8%, яєць – на 93,1%. Щодо стану харчування у 1927 році робітників металообробного виробництва, то тут характерне значне збільшення споживання хліба житнього – на 36,6%, рослинної олії – на 3,45%, у той же час у середньому по республіці ці показники мають тенденцію до відчутного зниження, відповідно на 52,6 і 3,7% [3, с. 60, 67; 5, с. 20, 29; 12, с. 34; 18, с. 54-55]. Для металургів характерне значне збільшення споживання у 1927 році молока, вершкового масла та яєць відповідно на 22,9%, 56,5% та 77,2% у порівнянні з 1925 роком [3, с. 64, 66; 5, с. 25, 30; 19, с. 293]. У місячному раціоні як гірників, так і металургів споживання яловичини зменшилось і натомість значно збільшилось

споживання свинини (яка подешевшала в цей час) та цукру робітниками обох виробництв.

Якщо провести зіставлення наведених даних споживання окремих продуктів харчування робітниками цих основних промислових виробництв між собою, то чітко простежується факт того, що місячний раціон харчування металургів був насиченішим високоякісними м'ясо-молочними продуктами, ніж це мало місце у гірників. Це знайшло також чітке відображення в тому, що вміст тваринних білків у добовому раціоні робітників металообробної галузі на 32,0%, а тваринних жирів на 23,8% вищий, ніж цей показник у гірників [3, с. 70, 77; 5, с. 28; 19, с. 275].

Отже, раціон харчування робітників металообробної промисловості характеризувався вищими якісними показниками, але нижчим енергетичним рівнем у порівнянні з робітниками кам'яновугільної галузі, які споживали на 11,5% більше вуглеводів за рахунок картоплі та хліба [3, с. 67, 70; 5, с. 29-30]. Споживання картоплі було вищим у робітників добувної галузі у 1927 році на 26,9% [5, с. 28-29; 19, с. 295]. Розглянемо споживання окремих продуктів робітниками найбільших промислових центрів України. Обсяги та якісний склад харчування робітників великих міст республіки значно покращали у 1927 році порівняно з 1925 роком, особливо це характерно для продуктів тваринного походження. Так, споживання свинини збільшилося у Харкові на 114,1%, у Дніпропетровську – на 101,7%. Також значно зросло споживання молока, вершкового масла та цукру. Чи не єдине скорочення у Харкові було у споживанні яловичини. За обсягами споживання з 1925 року лідирує Київ. У 1927 році на 180% збільшилося споживання житнього хліба робітниками Харкова і на 3,2% картоплі [3, с. 64, 67; 5, с. 28, 30]. Навпаки, трудящі Дніпропетровська в цей час скоротили споживання хліба на 63,5% за рахунок споживання пшеничного хліба, яке зросло на 38,2%. Незначний ріст маємо також по вживанню олії в цьому місті – на 1,9% [3, с. 66, 76; 5, с. 20, 29]. Таким чином, більш раціонально та якісно харчувалися робітники міста Дніпропетровська у 1927 році. Вони вживали більше високоякісних продуктів тваринного походження, а саме м'яса яловичини на 21,8%, свинини – на 36,3%, молока – на 41,7% та масла вершкового на 11,3% більше, ніж робітники промислових закладів міста Харкова [3, с. 74, 76; 5, с. 22, 27]. Щодо загальних обсягів споживання в цілому по республіці, то цей показник зріс у 1927 році по всіх продуктах на 5,2%, зокрема споживання продуктів рослинного походження збільшилося на 2,6%, а тваринного значно інтенсивніше на 11,2% у порівнянні з 1925 роком, що переконливо підкреслює факт значного поліпшення якісного складу та загального рівня харчування українських робітників [16, с. 12, 14; 19, с. 290-291].

Як уже підкреслювалось раніше, стан харчування – найбільш важливий та чутливий показник загального рівня добробуту трудящих, тому значне його поліпшення у 1927 році, безумовно, підтверджує факт порівняно кращого матеріального становища робітничого класу української індустрії, що було зумовлене одночасним зростанням номінальних заробітків та зниженням загального рівня роздрібних цін. У сприятливих умовах кон'юнктури народного господарства значно поліпшилися обсяги, енергетична цінність та якісний склад харчування трудящих. При цьому витрати на харчування зменшувались і становили у робітників чверть від прибутків. Виходячи з вищевикладеного, ми повинні констатувати, що добробут робітників державної промисловості УСРР у 1924-1927 роках справді поліпшився.

Значне подорожчання життя, що сталося наприкінці 20-х років, зумовило у свою чергу негативні зміни в структурі прибуткового та видаткового бюджету робітничого класу України. Так, питома вага заробітної плати в прибутках робітників у 1929 році зменшилась до 73,8% проти 88,2% у 1928 році [17, с. 2, 5; 20, с. 260]. Навпаки, видатки на харчування збільшилися до 50,3% від усіх витрат у 1929 році проти попереднього року, коли вони становили 46,6% [17, с. 4,5; 19, с. 295]. Падіння купівельної спроможності номінальної заробітної плати у 1929 році, що пов'язувалося з інтенсивним підвищенням роздрібних цін у той час, як наслідок,

мало погіршення стану харчування населення міст республіки. Так, загальна калорійність добового раціону робітників знизилась у 1929 році проти 1928 року на 5,5% [17, с. 2, 4; 19, с. 296]. При цьому якісний склад їжі теж бажав бути кращим. У раціоні 1929 року калорій від продуктів тваринного походження було на 29,4% менше, ніж у попередньому році [17, с. 4, 5; 20, с. 261]. За цей же час падіння вмісту білків та жирів тваринного походження становило відповідно 17,2% та 36,1% [17, с. 2, 4; 20, с. 270]. Навпаки, рослинні продукти, вживання яких поступово знижувалося у 1924-1927 роках, у 1929 році збільшилося на 8,2% проти попереднього року [19, с. 298; 20, с. 294]. Звичайно, що цей факт можна пояснити намаганням населення якось компенсувати втрати від нестачі високоякісних продуктів тваринного походження. Особливо чітко простежується зменшення енергетичного рівня добового харчування робітників у 1928-1929 роках при порівнянні цих показників з довоєнною базою. Так, калорійність їжі робітників у 1929 році порівняно з 1913-им знизилася на 4,4% [17, с. 2, 5; 19, с. 286]. Загальна кількість білків у раціоні – на 7,2% і в тому числі вміст білків тваринного походження знизилась на 1,6% [17, с. 2, 5; 20, с. 263]. Щодо споживання тваринних жирів, то воно теж впало на 13,4% у 1929 році порівняно з базою [17, с. 4, 5; 19, с. 294; 20, с. 264]. У 1929 році добовий раціон робітників української промисловості значно збіднів, особливо на продукти тваринного походження в порівнянні як з попереднім роком, так і з 1913 р.

Дефіцит продуктів харчування призвів до погіршення якісного та енергетичного складу добового раціону трудящих республіки у 1928-1929 роках. Зменшення споживання м'яса та м'ясних продуктів у 1929 році проти попереднього року на 27,6%, звичайно ж, вплинуло негативно на увесь білковий раціон робітничого класу УСРР [17, с. 19]. Населення частково компенсувало нестачу м'ясних продуктів збільшенням споживання яєць (які подешевшали у 1929 році). З метою поповнити енергетичний рівень їжі, робітникам нічого не залишалося, як збільшити споживання рослинних продуктів і насамперед хліба та рослинної олії. Так, вживання житнього і мішаного хліба зросло у 1929 році проти минулого року відповідно на 16% та 11,1%, а використання рослинної олії – на 19,4% [17, с. 4, 6]. Тут треба зазначити, що якісний склад хліба, що споживався, теж погіршав, бо майже повністю із раціону було виключено пшеничний хліб.

Важливим фактором в оцінці матеріального становища трудящих республіки є також вартість харчування. За 1928-1929 роки цей показник виявив негативну тенденцію до підвищення. Якщо брати вартість харчування для найбільших виробництв республіки, то з'ясується, що у 1929 році робітники кам'яновугільної та металообробної промисловості в місяць витрачали на харчі на 11,9% більше, ніж у попередньому році, а металурги ще значніше – на 13% [17, с. 15, 19; 19, с. 295-296; 20, с. 268]. Отже, в умовах зростання витрат на харчування добробут трудящих, безумовно, погіршився. Дорожнеча харчів примушувала відмовлятися від високоякісних м'ясних та молочних товарів і замінювати їх дешевшими рослинними продуктами. Результатом цього було загальне збіднення раціону харчування, зниження його енергетичної цінності та якісного складу.

Висновки

Період 1921-1923 рр. характеризується значними негативними явищами в енергетичному рівні та якісному складі харчування робітників державної промисловості України. Зокрема, в 1920-1922 рр. калорійність харчування була достатня лише для підтримання життя, а енергетичний рівень наблизився до фізіологічної норми та показників 1913 р. тільки наприкінці 1923 року. Необхідної позитивної пропорції споживання продуктів тваринного та рослинного походження досягти в той час так і не вдалося.

У сприятливих умовах кон'юнктури народного господарства 1924-1927 рр. значно поліпшились обсяги, енергетична цінність та якісний склад харчування робітників державної промисловості УСРР. Позитивні тенденції в динаміці кількісних та якісних показників харчування були помітні протягом усього цього періоду (особливо при порівнянні з 1913 роком).

Внаслідок об'єктивних та особливо суб'єктивних причин (державна політика) наприкінці 20-х років ХХ століття ускладнилась економічна ситуація, а отже, відбулися суттєві негативні зрушення в рівні та складі харчування трудящих України. Дорожняча харчів примушувала робітників відмовлятися від м'ясних та молочних продуктів і заміняти їх дешевими продуктами рослинного походження, що призводило до загального збідніння раціону харчування, зниження його якісного складу.

1. Бойко Н. К. Рабочий класс Украины в период социалистического строительства. Анализ массовых статистических источников 20-х – 30-х гг. / Н. К. Бойко. – М.: Высшая школа, 1990. – 155 с.
2. Буяновер М. Материальное положение донецких рабочих в 1923 – 1924 гг. / М. Буяновер // Статистика труда в Донбассе. – 1924. – №1. – С.14-34.
3. Бюджеты робітників і службовців в 1925 р. Статистика України. №155. Серія X. Статистика праці. – Т.ІІІ. – Вип.1. – X., 1929. – XXІІ. – 110 с.
4. Бюджеты робітників і службовців в 1926 р. Статистика України. №167. Серія X. Статистика праці. – Т.ІІІ. – Вип.2. – X.: Центральне статистичне управління УСРР, 1929. – IV. – 182 с.
5. Бюджеты робітників і службовців у листопаді 1927 р. Статистика України. №168. Серія X. Статистика праці. – Т.ІІІ. – Вип.3. – X., 1929. – 83 с.
6. Горелик И., Липкес И. Киевский рабочий в 1923 г. Бюджеты, питание, жилищные условия, быт / И.Горелик, И.Липкес.–К.: Киевский губпрофсовет, 1924. – 98 с.
7. Диденко Г. Рабочий класс Украины в годы восстановления народного хозяйства 1921-1925 гг. / Г. Диденко. – К.: Акад. наук УССР, 1962. – 374 с.
8. Динаміка народного господарства України (1921/1922, 1924/1925 гг.). – X., 1926. – 150, 13 с.
9. Дубинская И. Натуральная заработная плата рабочих Харькова с июня 1920 г. по июль 1921 г. / И. Дубинская // Мат. по статистике труда на Украине. – X., 1921. – Вып.2. – С.77-82.
10. Дубинская И. Бюджеты рабочих Донбасса зимой 1922 г. / И. Дубинская // Мат. по статистике труда на Украине. – X., 1923. – Вып.4. – С.123-150.
11. Дубинская И. Бюджет семьи украинского рабочего и служащего в ноябре 1923 г. / И. Дубинская // Статистика труда на Украине. –1924. – №3. – С.32-40.
12. Дубинская И. Бюджеты рабочей семьи в 1925-1927 гг. Данные текущего обследования / И. Дубинская. – X.: Украинский рабочий, 1928. – 95 с.
13. Матюгин А. А. Рабочий класс СССР в годы восстановления народного хозяйства / А. А. Матюгин. – М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1962. – 364 с.
14. Нифонтов В. П. Состояние питания городского населения с 1919 по 1923-1924 сельскохозяйственный год / В. П. Нифонтов // Состояние питания городского населения СССР в 1919-1924 гг. – Т.ХХХ. – 1926. – Вып.1. – С.27-54.
15. Питание населения Украины зимой 1920-1921 г. Статистика Украины. Серія V. Статистика обмена, распределения и потребления. – Т.І. – Вып.1. – X., 1923. – XXVІІІ. – 38 с.
16. Бюджеты рабочих и служащих. Бюджет рабочей семьи в 1922-1927 гг. – М.: Статиздательство ЦСУ СССР, 1929. – Вып.1. – 100 с.
17. Бюджеты робітників і службовців у 1928-1929 році: ІІ. Поточні щомісячні бюджети робітників за 1928-29 р. Статистика України. Серія X. Статистика праці. Т.ІІІ. Вип.2. – X., 1930. – №192. – 42 с.
18. Состояние питания городского населения СССР в 1924/1925 сельскохозяйственном году. – М., 1926. – 125 с.
19. Труд и профсоюзы на Украине. Статистический справочник за 1921-1928 гг. – X., 1928.
20. Україна. Статистичний щорічник ЦСУ УСРР 1929. – X., 1929. – 436 с.
21. Центральный державный архив вищих органів влади і управління України.-Ф.582. Статистические сведения по обследованию питания городского населения по Екатеринославской губернии. (1922 г.). – Оп. 1. – Од.зб.205. – Арк.23.
22. Чернігівський обласний державний архів.-Ф.Р-942. Статистические сведения по обследованию состояния питания населения Черниговщины за 1921 г. – Оп. 1. – Од.зб.4580.– Арк.37.
23. Шиян К. Борьба рабочего класса Украины за восстановление промышленности (1921-1925 гг.) / К. Шиян. – К.: Держполітвидав, 1959. – 304 с.

В статье исследуется вопрос энергетического уровня и качественного состава питания как одного из важнейших показателей благосостояния рабочих государственной промышленности Украины в 20-е годы XX столетия. На основании анализа статистических источников и монографической литературы подчеркивается факт недостаточного изучения этой проблемы. Используя

сравнительную характеристику, автор построил динамический ряд изменений в уровне питания рабочих отдельных производственных отраслей и населенных пунктов республики, выяснил влияние расходов на питание на формирование структуры рабочего бюджета, а также оценил уровень и состав питания через сравнение с физиологическими нормами и довоенными данными 1913 г.

The article deals with the problem of energy level and qualitative composition of nourishment as one of the most important measure of Ukraine industry workers well-being in the 20-th of the XX century. According to the statistic source analysis and monographic literature the author underlines the lack of investigation of this subject. On the basis of comparative characteristic the author built the dynamic number of changes in workers nourishment of some branches of industry in several districts of the country. He investigated the influence of expense in nourishment and workers budget structure formation, compared the nourishment with physiological standards and facts of 1913.

Key words: nourishment; state industry workers; budget; cost of budget produkt set; physiological standards.

